

XVIII

FRANCIS WEYNS

XVIII

DE ADEMBENEMENDE 18e EEUW

REVOLUTIONAIRES, AVONTURIERS,
LIBERTIJDEN & PURITEINEN;
HET TIJDPERK DAT DE WERELD
VOORGOED VERANDERDE

Voor Gert Fabré

DEEL I

GOD, GELD & PURITEINEN

II

HOOFDSTUK I
**HET VUUR
AAN DE LONT**

13

HOOFDSTUK II
**'GOD BLESS
AMERICA'**

45

HOOFDSTUK III
**VRIENDEN
WORDEN
VIJANDEN**

69

DEEL II

ARISTOCRATEN,
AVONTURIERS &
LIBERTIJNEN

129

HOOFDSTUK I

DE BOURBONS IN VERSAILLES

131

HOOFDSTUK II

LODEWIJK XV REGEERT
OVER FRANKRIJK

155

HOOFDSTUK III

HET SPROOKJESHUWELIJK
VAN DE EEUW

189

HOOFDSTUK IV

DE KONING STERFT

215

HOOFDSTUK V

DE GRAUWE WERKELIJKHEID

313

DEEL III

**SPIONNEN,
FILOSOFEN &
REVOLUTIONAIRES**

325

HOOFDSTUK I
NAAR DE AFGROND

327

HOOFDSTUK II
**FILOSOFEN, VRIJMETSelaars
EN WONDERDOKTERS**

369

HOOFDSTUK III
**TOT OP DE DRAAD
VERSLETEN**

409

HOOFDSTUK IV
DE INKTVLEK

425

HOOFDSTUK V
DE LAATSTE ZOMER

455

EPILOOG

**DE WERELD
DRAAIT DOOR**

515

BIBLIOGRAFIE

529

**DE BOURBONS EN
DE HABSBURGERS**

539

DANKWOORD

541

COLOFON

543

DEEL I

GOD, GELD &
PURITEINEN

‘Being all equal and independent, no one
ought to harm another in his life, health,
liberty, or possessions.’

JOHN LOCKE, *Second Treatise
of Government*, 1689

HET VUUR AAN DE LONT

Het theekransje dat naar de haaien ging —
'Voor God, goud en glorie' — Op weg naar de
Nieuwe Wereld — Over kolonisten, Amerindianen
en slaven — De wedloop naar de oorlog

Het is een koude donderdagavond in december 1773 wanneer George Robert Twelves Hewes, een arme 31-jarige schoenmaker uit de Amerikaanse stad Boston, zich tussen 5000 stadsgenoten en inwoners uit de omringende dorpjes wringt. De plaats van het gebeuren is de hal van de Old South Meeting House, een statig gebouw dat pal in het centrum van de stad ligt. De hele dag al zijn er in de Old South redevoeringen gehouden die de verhitte sfeer bij de toehoorders alleen maar heeft doen toenemen. De inzet van de toespraken is het beletten dat een enorme scheepslading losse thee, die in 342 afzonderlijke kisten in het ruim van drie schepen in de haven van Boston op hun ontscheeping ligt te wachten, gelost zal worden.

De kust- en havenstad Boston, die in het noordoostelijke Massachusetts Bay ligt, maakt deel uit van de dertien Britse overzeese kolonies op het Noord-Amerikaanse continent. De Britse koningen zijn in de loop der jaren hun Amerikaanse kolonies steeds meer als een wingewest gaan beschouwen. Het Britse parlement heeft op zijn beurt de kolonisten verplicht om hogere belastingen op te hoesten om de Engelse schatkist op peil te houden. Zo heeft het parlement in mei 1773 de zogenaamde *'Tea Act'* goedgekeurd, een belasting op de invoer van thee waarmee het tegelijk zijn East India Company uit de financiële problemen wil halen. De East India Company, eerder

The United Company of Merchants, heeft van bij haar oprichting in 1709 van het Britse parlement, en dat vanaf Kaap de Goede Hoop, het monopolie over de Britse internationale handel verkregen. Dat heeft de firma geen windeieren gelegd, want vijftig jaar later behoort de internationale handelsmaatschappij, samen met de Bank of England, tot een van de machtigste financiële instituten van het Britse koninkrijk.

De bedoeling van de nieuwe heffing is niet alleen om de East India Company een handelsmonopolie over thee te bezorgen, maar ook om ze de nodige financiële ademruimte te bezorgen. De handel in thee heeft de East India Company schatrijk gemaakt, want de onderneming haalt haar jaarlijkse winst voor 90 procent uit de thee die ze vanuit het Chinese Canton invoert. Maar een logge en rampzalige bedrijfspolitiek heeft de Company tot aan de rand van het bankroet gebracht, terwijl de bestuurders al die tijd wegkeken en hun aandeelhouders hoge dividenden bleven uitkeren. Er ligt ondertussen een overstock van zo'n 17 miljoen ton onverkochte losse thee in de Londense warenhuizen nabij Lime en Fenchurch Street te wachten om verkocht en verscheept te worden. Het handelsmonopolie over de Amerikaanse afzetmarkt zou dus een welgekomen, enorme economische opsteker vormen, want thee is in het Britse koninkrijk *big business*.

Midden zeventiende eeuw is thee in de westerse wereld aan een steile en uitermate winstgevende opgang begonnen. Op het Europese vasteland is men eerder voor een kopje koffie gevallen (zo gaat de Franse koning Lodewijk XV er prat op dat hij dagelijks zijn eigen kopje koffie zet en bezingt de Duitse componist Johann Sebastian Bach zijn liefde voor de koffieboon in zijn wereldlijke *Kaffeekantate*). Maar de Britten die in de achttiende eeuw leven, kunnen niet meer zonder hun dagelijkse *cup of tea*. Historici hebben berekend dat de Britse bevolking in de achttiende eeuw jaarlijks 13 miljoen pond aan thee hebben

gezet, goed voor zo'n 300 koppen thee per inwoner. De invoer van thee is dankzij de heffingen een lucratieve opbrengst voor de Britse schatkist, maar dat zorgt er ook voor dat zowat de helft van het jaarlijkse verbruik aan thee in Engeland en zijn kolonies illegaal binnengesmokkeld wordt. Om dat te counteren heeft het Britse parlement aan de East India Company het recht gegeven om via de *Tea Act* de thee aan de Amerikaanse kolonisten aan een lagere verkoopprijs aan te bieden om de internationale theesmokkel te doen kelderen. In theorie mogen de kolonisten sinds 1721 alleen nog thee invoeren vanuit Engeland, goed voor jaarlijks meer dan een miljoen pond aan thee. In de praktijk hinkt de controle op smokkel aan de Amerikaanse kust achterop. De douaniers zijn gemakkelijk om te kopen en sluiten hun ogen voor wat er allemaal aan de havenkades gelost wordt. Zo wordt maar liefst 80 procent van alle thee die jaarlijks naar de haven van New York wordt ingevoerd vervolgens met vervalste invoerdocumenten naar de andere Amerikaanse kolonies vervoerd. Het Britse parlement heeft berekend dat ze jaarlijks 8000 pond moeten investeren om 2000 pond aan gesmokkelde thee succesvol te kunnen onderscheppen.

De Britse premier lord North is ervan overtuigd dat de Amerikaanse kolonisten de nieuwe ladingen thee met open armen zullen ontvangen. Maar de nieuwe handelswet zorgt voor onrust bij de kolonisten. Voor de Amerikanen draait de *Tea Act* niet zozeer om goedkope of dure thee. Het gaat er wel om dat de heffing wordt beschouwd als het zoveelste drukkingsmiddel van de Britten om de handel en wandel in de Amerikaanse overzeese kolonies te controleren. Thee vormt voor de Amerikanen een politiek strijdwapen om 'de bemoezucht van het moederland' aan te klagen.

Een angstwekkende oorlogskreet

Een van die Amerikaanse kolonisten die zich tegen de Britse inmenging heeft verzet, is Samuel Adams, de eigenaar van een ondertussen failliet gegane brouwerij. Adams eist nu dat de volgeladen handelsschepen die door de East India Company naar de Amerikaanse havens worden gestuurd niet alleen tegengehouden maar ook met hun scheepslading terug naar Engeland worden gestuurd. Hij pleit voor een algemene boycot waarbij 'al wie de scheepslading met thee durft te ontschepen met pek en veren zal worden ingesmeerd'. Adams, niet vies van enige overdrijving, heeft de Britten gewaarschuwd dat elke kist die volgeladen met thee naar Amerika wordt verscheept 'nog ergere gevolgen zal hebben dan de plaag', maar echt veel indruk maakt dat niet op de East India Company. Op 19 oktober 1773 varen er vanuit de haven van Londen 7 zeilschepen met bijna 600.000 pond aan thee naar het Noord-Amerikaanse continent. Hun eindbestemming zijn de havens van New York, Charleston, Philadelphia en Boston, steden die als Amerikaanse draaischijf fungeren voor de overzeese handel met het moederland.

Op 28 november meert de Dartmouth in de haven van Boston aan. Het schip heeft 114 kisten thee aan boord. De aanhangers van Adams slagen er weliswaar in om te verhinderen dat het schip zijn cargo lost. In een daaropvolgende publieke meeting weerklinkt voor het eerst het ordewoord om de scheepslading overboord te kieperen. In de daaropvolgende dagen arriveren de twee overige schepen in de haven van Boston. Een daarvan, de Beaver, brengt naast een lading thee ook nog eens de pokken als ongenode gast mee. Daardoor moet het schip noodgedwongen in quarantaine voor de Amerikaanse kustlijn blijven liggen vooraleer het kan aanmeren.

William, het vierde en laatste schip, zit naast zijn theelading ook nog eens volgestouwd met straatlantaarns en loopt vast

op een zandbank net voor de kust. Een handelsagent slaagt er wonderwel in om de lading ongezien het vasteland op te smokkelen. Het zijn de enige kisten met thee die in de Amerikaanse winkels zullen belanden.

In de haven van Boston wachten drie boten om hun lading te lossen, maar de aanhangers van Samuel Adams waken dag en nacht om de ontschepping te verhinderen. De reders van de schepen zitten met hun handen in het haar, want een wet verplicht hen om binnen de twintig dagen zowel de heffing op hun lading te betalen alsook te lossen voor ze opnieuw huiswaarts kunnen keren. Doen de reders dat niet, dan nemen de douaniers de scheepslading in beslag. Dan gaat een derde van de opbrengsten naar de Britse schatkist, een derde naar de gouverneur van de kolonie en een derde wordt geschonken aan de plichtsbewuste douaniers. Gouverneur Hutchinson hoeft dus gewoon geduldig te wachten en laat een Britse scheepspatrouille de ingang van de haven blokkeren, zodat geen van de drie boten onverhoeds kan ontsnappen. Als de reders hun tolheffing niet op tijd betalen, dan zullen niet alleen hun scheepsladingen maar ook hun schepen in beslag worden genomen.

Boston staat ondertussen al weken in rep en roer en de komst van de schepen die volgeladen met thee aan de kade liggen, voert de druk onder de bewoners alsnog op. De voorbije oorlogen tegen de inheemse bevolking hebben Boston met een enorme schuldenberg opgezaald. De economische armoede is bij de laagste sociale klassen alleen maar toegenomen en nu dreigt de invoer van de officiële en goedkopere thee vanuit Engeland ook nog eens de plaatselijke middenstand uit de markt te prijzen. De druk op de politieke ketel is groot en de aanhangers van Adams gooien extra olie op het vuur door affiches in de stad te hangen waarin tot massaal verzet wordt opgeroepen: ‘Vrienden! – Broeders! – Landgenoten! Het is tijd om zich te verzetten tegen het gekonkel van de [Britse] tirannie.’

Franse leger lijkt voorgoed verslagen. De 2400 overlevende Franse soldaten proberen in een laatste wanhoopspoging om Montreal uit de klauwen van het Britse leger te houden. Dat leger is ondertussen met zijn 18.000 soldaten een maatje te groot geworden voor de Fransen. Op 8 september 1760, na meer dan zes jaar oorlog voeren op Amerikaanse bodem, capituleert Frankrijk. Het Britse koninkrijk is meester over de oostkust van Noord-Amerika geworden.

VRIENDEN WORDEN VIJANDEN

Van een klein militair conflict naar een
wereldoorlog — Over politieke vertegen-
woordiging, dode vogels en ‘blinde trompettisten’ —
Harde Britten tegen onzachte Amerikanen —
De gebeurtenissen in Lexington, Concord
en Bunker Hill — George Washington leidt
het Continentale Leger — De triomf van
het gezonde verstand

De Britse overwinning heeft heel wat voeten in de aarde gehad en het conflict dat in 1754 in de Ohio Valley is uitgevochten, is ondertussen in een oorlog op wereldschaal uitgedeid. Terwijl de Fransen in 1760 in Montreal de witte vlag hijsen, blijft de oorlog op Europese bodem verder woeden. De handtekening van de Franse en de Britse koning op het vredesverdrag dat in februari 1763 in Parijs wordt ondertekend, sluit de Zevenjarige Oorlog in Europa af en schenkt eveneens aan het Britse koninkrijk de dominantie over het Noord-Amerikaanse continent. De Britse koning bezit nu een ‘koninkrijk waar de zon nooit ondergaat’, met in het totaal dertig kolonies in de Nieuwe Wereld. Maar die dominantie komt met een prijs, en die zal in de eerste plaats door de kolonisten worden opgehoest. Canada maakt nu deel uit van de Britse kolonies, maar er wonen nog altijd vijfenzeventigduizend katholieke Fransen in het gebied. Van hen wordt gevreesd dat ze best weleens in opstand kunnen komen tegen de protestantse Britten.

Voorman Pontiac, die tot de Ottawa behoort, heeft enkele groepjes Amerindianen die tot de Seneca behoren onder zich verzameld. Samen hebben ze de oorlog aan de Britten verklaard, omdat die tegen hun eerdere beloftes in de gronden inpikken die aan de inheemse volkeren toebehoren: ‘De Engelsen behandelen ons zonder enig respect, en we hebben er alle reden toe om te geloven dat hun houding ons helemaal van onze eigendommen zal afsnijden.’ De onvrede van de inheemse bevolking over het ‘verraad’ laat niet op zich wachten. Op 7 mei 1763 voert Pontiac een eerste aanval uit op een kolonistennederzetting dicht bij Detroit. Het gevolg daarvan is dat de inheemse volkeren van de Huron, de Chippewa, de Delaware, de Mingo en de Shawnee zich bij Pontiac aansluiten en het ene na het andere fort aanvallen. Daarbij heeft het Britse leger grote moeite om het hoofd aan het Amerindiaanse verzet te bieden. De vijandelijkheden eindigen wanneer Pontiac als leider van de opstand een brief ontvangt van de Franse commandant Neyon de Villiers waarin de Fransen verklaren dat ze met de Britten een vredesakkoord hebben ondertekend en dat er geen sprake meer kan zijn dat de Fransen de Amerindianen hun opstand ondersteunen. De onlusten houden evenwel tot in juli 1766 aan.

Om de inheemse volkeren te vriend te houden en de aanvallen te doen stoppen, heeft de Britse kroon beslist om de kolonisten geen nieuwe nederzettingen ten westen van de Appalachen te laten bouwen. Generaal Jeffrey Amherst, de militaire gouverneur van Canada en *commander-in-chief* van de Britse troepen, een man die tevens niet te beroerd is om in een brief het idee te opperen om dekens met het pokkenvirus te besmetten en die vervolgens aan de Amerindianen te schenken (wat vervolgens door ene kapitein William Trent effectief wordt uitgevoerd), heeft namelijk berekend dat er tienduizend soldaten nodig zijn om de honderdvijftigduizend Amerindianen en de

vijfenzeventigduizend Frans-Canadezen die nu onder de Britse kroon vallen in toom te kunnen houden.

De Britten beschouwen het Noord-Amerikaanse continent meer en meer als een wingewest. Door de eigen markten te beschermen, zo is men er in Engeland van overtuigd, kan men de winsten die uit de handel gehaald worden voor eigen gebruik aanwenden en vermijdt men dat er mogelijks toekomstige vijanden als Frankrijk of Spanje met diezelfde winsten gaan lopen. De Britse kroon wil niet alleen zo snel mogelijk haar oorlogsdeficit wegwerken, ze wil tegelijk de handelsmacht van Frankrijk verzwakken. De Amerikaanse kolonies vormen voor de Britten de primaire bron voor hun grondstoffen en zijn tegelijk een afzetmarkt voor Britse handelsgoederen geworden.

De kolonisten voelen zich weliswaar opgelucht dat de Franse dreiging verdwenen is, maar de vroegere vijand dreigt nu, in de ogen van de kolonisten, ingeruild te worden voor een nieuwe binnenlandse onderdrukker: het Britse koninkrijk. Het einde van de Zevenjarige Oorlog betekent dus een beslissend scharniermoment in de weg naar de Amerikaanse Revolutie. Want de oorlog heeft de Britten een fortuin gekost en de nationale schuld van het koninkrijk verdubbeld. Dat leidt ertoe dat internationale financiers twee keer nadenken voor ze nieuwe leningen aan de Britse schatkist willen toestaan. Het is dus besparen geblazen voor de koning, die voornamelijk op defensie inkrimpt. Dat is een logische stap aangezien de Zevenjarige Oorlog ten einde is. Maar terwijl de Britse troepen van ruim 120.000 soldaten naar iets minder dan de helft aan effectieven wordt teruggebracht, komt er 5500 kilometer verder over de Atlantische Oceaan net een omgekeerde beweging. Want terwijl er in 1754, net voor het uitbreken van de *French and Indian War* nog maar 3000 Engelse reguliere soldaten in Noord-Amerikaanse kolonies gelegerd zijn, is dat aantal in 1760 meer dan verdubbeld. Het lijkt er niet meteen op dat die

DEEL II

ARISTOCRATEN,
AVONTURIERS &
LIBERTIJNEN

‘La liberté est le pouvoir de faire tout
ce que les lois permettent.’

CHARLES DE MONTESQUIEU,

De l'esprit des lois, 1748

DE BOURBONS IN VERSAILLES

De wissel van de macht — Een jachtslot wordt
een paleis — De menselijke mallemlolen van
Versailles — Over etiquette en verveelde gezichten —
Ongekamde haren en kwalijke luchtjes

De Bourbons hebben er in 1774 al een hele dynastieke rit op zitten, want ze zetelen al sinds 1589 onafgebroken op de Franse troon. De voorbije troonopvolgingen zijn niet van een leien dakje gelopen. Ze draaiden aan het begin van de achttiende eeuw zelfs uit op een dynastieke hinkstapsprong. De troonopvolgers van de Zonnekoning Lodewijk XIV zijn namelijk voor zijn overlijden op 1 september 1715 als vliegen gevallen.

Zijn twee jongste zonen zijn al meer dan 40 jaar geleden overleden. De oudste zoon van Lodewijk XIV, bijgenaamd *monseigneur* en door zijn gestalte ook *le grand dauphin* genoemd, is vier jaar voor de dood van zijn vader aan de pokken bezweken. Twee van zijn zonen zijn kort daarna hun vader in het graf gevolgd. Filips, de hertog van Anjou, is de enige overlevende kleinzoon van Lodewijk XIV, maar die is eerder in 1700 door de Zonnekoning naar Spanje verkast om als koning Filips V een nieuwe dynastieke tak van de Bourbons uit te bouwen: ‘Mijne Heren, ziehier de koning van Spanje; zijn geboorte heeft hem tot deze kroon geroepen... het was op bevel van de hemel’. Grootvader Lodewijk XIV heeft zijn kleinzoon vervolgens de goede raad gegeven ‘om een goede Spanjaard te zijn, want dat is uw hoofdtaak, maar vergeet nooit dat u als Fransman geboren bent’.

Wanneer Lodewijk XIV in 1715 overlijdt, komt de kroon in handen van zijn enige overblijvende erfgenaam: zijn

achterkleinzoon Lodewijk, een vijfjarig ziekelijk kind dat zijn twee oudere broers heeft overleefd. Het jongetje is de zesde koninklijke kandidaat op rij. Schrijver, jurist en tijdgenoot Mathieu Marais heeft het exact voor ons berekend: ‘Lodewijk XV startte met regeren toen hij 5 jaar, 6 maanden en 14 dagen oud was.’ Lodewijk XIV heeft op zijn sterfbed zijn achterkleinzoon als troonopvolger aangeduid, maar de jongen is natuurlijk verre van klaar om over Frankrijk te regeren. De piepjonge dauphin heeft het moeten stellen met een laatste kort gesprek met zijn overgrootvader op diens sterfbed en met wat politiek advies dat de Zonnekoning in zijn *Dernières Paroles du roi Louis XIV au roi Louis XV son arrière-petit-fils* heeft nagelaten. De Zonnekoning is er gerust in, getuige een van zijn laatste uitspraken die hij vanaf zijn sterfbed doet: ‘*Je m’en vais, mais l’état demeurera toujours*’, ‘Ik sterf, maar de staat zal altijd blijven bestaan’. Lodewijk XIV is ervan overtuigd dat zijn troonopvolger, net als hij, de eerste dienaar van de staat zal blijven.

Hertog Philippe d’Orléans, de neef van de Zonnekoning, spoedt zich daags na het overlijden van Lodewijk XIV als een pijl uit een boog naar het Parlement van Parijs – een instelling die niets te maken heeft met wat we nu als volksvertegenwoordiging kennen, maar waar men in de achttiende eeuw in Frankrijk het opperste gerechtshof mee aanduidt. Hij doet dat om het regentschap over zijn achterkleinneef te bekomen. D’Orléans wil namelijk van het Parlement van Parijs de garantie verkrijgen dat zijn rivaal, Louis Auguste de Bourbon, hertog van Maine en onwettige zoon van Lodewijk XIV, van zowel het regentschap als van de troonopvolging wordt uitgesloten. De Zonnekoning heeft voor zijn overlijden aangegeven dat hij zijn onwettige zoon als regent verkiest boven d’Orléans, die hij een ‘*fanfaron des crimes*’ noemt, een grote mond die misdaden begaat. Philippe d’Orléans weet wat hem te doen staat om het

Parlement aan zijn kant te krijgen: hij schenkt het alle bevoegdheden terug die Lodewijk XIV eerder aan het Parlement heeft onttrokken, waaronder het recht om een bezwaarschrift in te dienen tegen de verordeningen van de koning. De magistraten van het Parlement annuleren in ruil het politieke testament dat de Zonnekoning heeft nagelaten, waardoor hertog d'Orléans het volledige regentschap over de kleine Lodewijk verkrijgt en zijn rivaal definitief in de hoek wordt gezet.

Lodewijk XIV heeft in zijn testament onder andere bepaald dat zijn tere achterkleinzoon in het kasteel van Vincennes, een van zijn tien koninklijke residenties, moet opgroeien, omdat de 'lucht er beter is' dan in Versailles. Dat komt de nieuwe regent d'Orléans goed uit, want de hertog verafschuwt het geïsoleerde en devote regime dat zijn oom in zijn paleis in Versailles heeft ingevoerd. Het koninklijke paleis van Versailles zal de volgende zeven jaar nauwelijks worden bewoond, terwijl het epicentrum van de Franse macht in die periode naar de hoofdstad Parijs verhuist. De machtswissel blijft niet onopgemerkt, want hertog d'Orléans laat na zijn aanstelling tot regent, samen met zijn nymfomane dochter Marie-Louise-Elisabeth – bijgenaamd '*Princesse Joufflotte*' – een nieuwe libertijnse wind door de adellijke boudoir waaien. D'Orléans heeft het vrome keurslijf van Lodewijk XIV meteen over de haag gegooid.

Als we markies de Sade mogen geloven, die nochtans geen koorknaapje is als het op erotische extravaganza aankomt, is de Franse losbandigheid onder het regentschap van de hertog nooit zo groot geweest. Het 'nieuwe epicurisme' of 'de zucht naar genot' dat met het aantreden van de koninklijke regent in de adellijke *monde* ingang vindt, zal de hele achttiende eeuw lang de Franse boudoirs overheersen. Historicus Jules Michelet, de romantische stamvader van de Franse geschiedschrijving, beschouwt het regentschap van d'Orléans als een van de meest intensieve periodes uit de Franse geschiedenis, waarin 'een

hele eeuw in acht jaar' is gepasseerd en 'waarin we alles deden, behalve berouw tonen'.

De regent heeft zijn achterkleinneef Lodewijk snel mee naar Parijs verhuisd. In het enorme paleis van de Tuilerieën, dat op de rechteroever van de Seine ligt te pronken, wordt de prins klaargestoomd voor de troonopvolging. Lodewijk wordt door *le Tout-Paris* op handen gedragen, maar de toekomstige koning wil liever naar zijn geboorteplaats Versailles terugkeren. Niet iedereen is even happig om d'Orléans nog langer het koninkrijk te laten besturen. De regent is er namelijk in geslaagd om het land in korte tijd in een economische en bestuurlijke chaos te storten. De Franse filosoof François Marie Arouet, beter bekend onder zijn alias Voltaire, heeft in zijn satirische gedicht 'Regnante puero' het regentschap scherp op de korrel genomen: 'Onder het bewind van dit kind heerst een onmenselijke tiran, bekend voor vergif, goddeloosheid en incest, die ongestraft misbruik maakt van zijn koninklijke macht.' Hij moet voor zijn ongezouten kritiek en voor de toespeling op een incestueuze relatie tussen d'Orléans en zijn dochter een jaar in een cel in de Bastille brommen. In 1725 belandt de filosoof voor een tweede keer in de Bastille wanneer hij graaf de Chabot, die zich vrolijk heeft gemaakt over de alias 'Voltaire' van de filosoof, diep beledigt met het antwoord: 'Ik ben de eerste met mijn naam meneer, u de laatste met de uwe.' Voltaire wordt uit Parijs verbannen.

Lodewijk heeft zich ondertussen uit de greep van de regent kunnen wrikken en wil vanuit Versailles het bestuur van zijn overgrootvader verderzetten. Op 15 juni 1722 heeft de twaalfjarige prins met zijn voltallige hofhouding, de regent inclusief, zijn intrek genomen in het majestueuze paleis dat zijn overgrootvader Lodewijk XIV hem heeft nagelaten. Het vertrek van de jonge Lodewijk uit Parijs is groot nieuws. Tijdgenoot Mathieu Marais noteert dat 'men van overal [naar Parijs is] gekomen om vaarwel te zeggen aan de [toekomstige] koning. [...] De een zei

“hij zal terugkomen”, een ander “hij zal niet terugkomen”.’ In oktober 1722 wordt Lodewijk in de kathedraal van Reims tot Lodewijk XV, de nieuwe koning van Frankrijk, gekroond. Hij zal tot aan zijn dood in mei 1774 in Versailles blijven wonen.

Het nieuwe machtscentrum Versailles

De nieuw residentie van Lodewijk XV is een mythische plek met een lange voorgeschiedenis. Het paleis van Versailles is namelijk een eeuw voordien door koning Lodewijk XIII als een bescheiden jachtoptrekje van ‘nauwelijks’ 25 meter lang gebouwd. Het jachtslot is een mannenbastion waar de koning zonder vrouwelijke pottenkijkers wil verpozen: ‘Ik geef toe dat zij [de koningin] wel in Versailles met de kinderen zou kunnen komen logeren, maar ik vrees dat alle hofdames die ze zal meebrengen het plezier zouden komen bederven.’

Zoon en troonopvolger Lodewijk XIV ontfermt zich vanaf 1661 in Versailles over de uitbreiding van de tuinen rondom het kasteel. Het koninklijke domein van Versailles groeit onder zijn richtlijnen uit tot een plek waar duizelingwekkende feesten plaatsvinden. Auteur en tijdgenoot Jean de La Fontaine roemt dan ook ‘de schitterende feesten waar iedereen heeft over horen spreken, van paleizen die tuinen werden, van tuinen die paleizen werden, en van de snelheid waarmee deze prachtige zaken werden gecreëerd’. Niet Parijs maar wel Versailles wordt onder het bestuur van Lodewijk XIV *le lieu du pouvoir* in Frankrijk.

De definitieve verbouwingswerken die het paleis van Versailles, zoals we het vandaag kennen, vormgeven starten in 1669. Lodewijk XIV laat niet minder dan 566 arbeiders het oude jachtverblijf door een volledig nieuw kasteel omringen of ‘enveloppen’, en de koning let daarbij niet op de kleintjes. De kosten voor de werken zijn astronomisch hoog: de metselwerken die 3 jaar in beslag nemen en waarvan Lodewijk XIV de

door Mademoiselle Bertin, de persoonlijke *couturière* van de koningin, uitgedost in een blauwe satijnen jurk met een bijbehorende grote pruik en een waaier, wat d'Éon de opmerking ontlokt dat 'sedert ik mijn uniform en mijn zwaard heb uitgedaan, ik me als een vos zonder zijn staart voel!' Charles-Geneviève d'Éon brengt zijn dagen door met schermdemonstraties en overlijdt op 21 mei 1810 op tweeëntachtigjarige leeftijd. De daaropvolgende autopsie maakt een einde aan het grote mysterie dat tientallen jaren rond de *chevalière* heeft gehangen. De geneesheer meldt in zijn rapport: 'Ik verklaar hierbij dat ik het lichaam van de *chevalier* d'Éon de Beaumont heb onderzocht en ontleed en dat ik het mannelijke geslachtsorgaan aangetroffen heb.' Charles-Geneviève-Louis-Auguste-André-Thimothée d'Éon de Beaumont is tot aan zijn dood zichzelf kunnen blijven. Zijn naam wordt een begrip: het eonisme is 'het gedrag waarbij een man er genoeg in schept om zich als vrouw te verkleden'.

De hardnekkige razernij

De lijst met excentrieke of krankzinnige adellijke *enfants terribles* die de achttiende eeuw bevolken, is lang. Zo is markies de Bacquerville ervan overtuigd dat hij zonder eten kan blijven leven. Hij voert dat idee als experiment uit op zijn paarden, met alle gevolgen van dien, want de dieren sterven de honger dood. Bacquerville maakt eveneens een opgemerkte passage wanneer hij in 1742 in Parijs met zijn zelfgemaakte vleugels een poging onderneemt om als Icarus over de Seine te vliegen. Hij duikt in zijn vlucht evenwel voor duizenden toeschouwers die aan de oevers van de Seine zijn samengestroomd naar beneden, komt op een aangemeerde boot ten val en breekt zijn been.

Anderen, zoals markies de Saint-Huruge, belanden in de georganiseerde criminaliteit. De markies is door zijn vader ontferd en heeft zich zo diep in de schulden gewerkt dat hij

GRAVURE VAN DE BOSTON TEA PARTY

(uit 'The History of North America', E. Newbury 1789)

KOLONIALEN EN AMERINDIANEN IN DE PELSHANDEL

(W. Faden, 1777)

**'THE DEATH OF GENERAL WARREN AT
THE BATTLE OF BUNKER'S HILL'**

(John Trumbull, 1786)

'THE SLAVE TRADE'

(George Morland, 1791)

**GEORGE WASHINGTON,
DE EERSTE AMERIKAANSE PRESIDENT**
(John Trumbull, 1780)

VERKLARING VAN DE RECHTEN VAN DE MENS EN DE BURGER
(1789)

geen andere uitweg ziet dan samen met zijn elfjarige zoon en zijn knecht Jacques in 1749 een herberg te overvallen – waar ze vervolgens de hele nacht een feestje houden. De markies annex overvaller reist nadien naar Parijs waar hij samen met ene graaf de Besons alle wilde feestjes afschuimt. Uiteindelijk wordt hij, op vraag van zijn echtgenote, in 1782 gearresteerd en op beschuldiging van *frénésie ardente* (hardnekkige razernij) in het krankzinnigengesticht van Charenton opgesloten. Saint-Huruge bekeert zich na zijn vrijlating in de zomer van 1789 tot revolutionair en houdt aan het Palais-Royal vurige toespraken waarin hij de adel en de monarchie aanvalt. In 1792 kroont hij zich eigenhandig tot ‘*le généralissime des Sans-Culottes*’.

Hetzelfde geldt voor de edelman Pierre-Antoine Antonelle die het fortuin van zijn overleden vader erdoor jaagt en ‘s nachts ‘door de straten loopt met een bleek gezicht, in haveloze kleren en met een vuile vod op zijn hoofd’. Antonelle wordt een tijdje in een krankzinnigengesticht opgesloten, maar wordt vrijgelaten. Hij krijgt tijdens de Franse Revolutie een prominente politieke rol in zijn thuisstad Arles.

Baron de Sogny, een volleerde gokker en valsspeler, vindt eveneens de oplossing voor zijn schulden in de professionele misdaad. Hij richt een roversbende op waarmee hij boerderijen overvalt en met de koeien aan de haal gaat. Sogny wordt herhaaldelijk gearresteerd. Hij zal trouwens in 1773 samen met de markies de Sade uit de gevangenis van Miolans ontsnappen. Na een mislukte zelfmoordpoging wordt hij in het krankzinnigengesticht van Charenton opgesloten. Wanneer Sogny in 1784 definitief vrijgelaten wordt, trekt hij opnieuw bij zijn vrouw in, maar wel in het gezelschap van zijn minnares en de drie kinderen die hij eerder bij haar verwekt heeft.

Weer anderen zoals Victor Marie Isoré de Pleumartin, een markies die ook al onder de schulden gebukt gaat, gedragen zich alsof ze in een roman van de Sade zijn terechtgekomen.

De markies houdt er namelijk het eigenaardige tijdverdrijf op na om boeren uit de aanpalende gehuchten in zijn kasteel uit te nodigen. Hij laat hen aan hun voeten in de hoogste torens van zijn kasteel ophangen en dreigt ermee dat hij de touwen zal lossnijden. Wanneer enkele schuldeisers bij de markies komen aankloppen, worden ze gelijk gevangengenomen en gemarteld. Daarop worden vier leden van de marechaussee die in het kasteel naar de plotse verdwijning van de schuldeisers komen vragen, door de markies gevangengenomen, boven zijn enorme haardvuur gehangen en levend geroosterd. Wanneer men de markies uiteindelijk wil arresteren, laat die het hoofd van de delegatie doodschieten en slaat hij op de vlucht. Markies Pleumartin zal uiteindelijk in de gevangenis belanden, maar net voor zijn terechtstelling overlijden.

Markies de Jallans, die gevangenzit omdat hij een bordeel in zijn kasteel heeft geïnstalleerd, *chevalier* d'Entrecastaux die de benen moet nemen nadat hij zijn echtgenote heeft gewurgd, graaf Paulin de Barral en sieur de Vidonville die meisjes van straat plukken om ze daarna te misbruiken of hertog de Fronsac, een kleinzoon van hertog de Richelieu die in 1768 op klaarlichte dag in de straten van Parijs een jong meisje ontvoert om haar nadien in zijn woning te verkrachten... de lijst met misdadige en krankzinnig edellieden is lang.

De grootste adellijke psychopaat uit de achttiende eeuw die iedereen het nakijken geeft, is ongetwijfeld graaf de Charolais, een man die vanaf zijn prilste jeugd dieren foltert, voor zijn plezier op werkmannen schiet die in zijn kasteel aan het werk zijn, zijn koetsier tijdens ritjes aanspoort om geestelijken van de weg te maaien en er prat op gaat dat hij aan '*monoputanisme*' doet, waarmee hij te kennen geeft dat hij maar één minnares wil onderhouden. Wanneer Charolais in mei 1723 van een jachtpartij thuiskomt en een toevallige passant aan de poort van zijn kasteel ziet staan, wedt hij met zijn jachtgenoten dat

hij de man met één welgemikt geweerschot kan neerleggen. Charolais wint de weddenschap, maar wordt wel voor moord gearresteerd. Lodewijk XV verleent de graaf echter genade, omdat Charolais een *'prince de sang'* is, wat betekent dat hij van koninklijke bloede is en familie is van de Bourbons. Volgens de overlevering zou de vroegere regent, hertog d'Orléans, de graaf eigenhandig het nieuws gebracht hebben met de woorden: 'Monsieur, de genade die u vraagt, is eigen aan uw rang; de koning schenkt het u, maar hij zal het nog meer schenken aan degene die met u doet wat u heeft gedaan.'

Over stijl en duelleren

Aan het hof van Versailles praat de adel *à la mode*, in vastgelegde conventies waarmee ze zich van de burgerij en de man in de straat onderscheiden. Zo wordt de 't' op het einde van een woord nooit uitgesproken in Versailles. Ook achternamen krijgen een eigen uitspraak: Castries wordt als 'Castre' uitgesproken, en Castellane als 'Cass'lan'. De adel houdt er ook van om woorden die met een 'ch' of 'j' beginnen met een 'z' uit te spreken, zodat niemand aan het hof nauwelijks een gesprek kan volgen of zelfs maar begrijpen. Niets is de adel vreemd om de aandacht te trekken, ook als het om non-verbale communicatie gaat. In de periode dat de Oostenrijkse gouverneur-generaal Karel van Lotharingen de Zuidelijke Nederlanden bestuurt voor de rekening van Maria Theresia, huurt hij elk jaar twee loges in de Brusselse Muntshouwburch, waarbij hij met het publiek op de parterre communiceert met gebarentaal. In het notitieboekje van de gouverneur-generaal, *Pour se parler... à la Comédie ou ailleurs*, betekent de das rechte trekken: wanneer kan ik u zien? Een snuifje tabak in de neus stoppen: kom in de loge. De hand voor de mond brengen en geeuwen: morgen, en aan het oor krabben betekent: overmorgen.

‘Les lois sont toujours utiles à ceux qui possèdent
et nuisibles à ceux qui n’ont rien.’

JEAN-JACQUES ROUSSEAU,
Du Contrat Social, 1762

NAAR DE AFGROND

De aarzelende koning — De woede voor het
welzijn — Over spionnen en verraders — De weder-
opstanding — Over geld en God — Yorktown

In 1774 vinden de weinige bezoekers aan het graf van Lodewijk XV het opschrift '*Hic jacet, Deo gratias*' (Hij ligt hier, godzijdank). De onderdanen van Lodewijk XV zijn opgelucht dat hun vorst onder de zoden in een verzegelde loden kist ligt. De troonopvolger, Lodewijk XVI hebben ze met de bijnaam '*Resurrexit*' (de Verrezene) bedacht. De nieuwe koning beschouwt Hendrik IV, de stamvader van de Bourbons, als zijn grote voorbeeld. Hendrik IV heeft met zijn bijnaam '*Le Bon Roi*', als 'de beste der koningen', geschiedenis geschreven omdat hij tijdens zijn bestuur in de zeventiende eeuw de religieuze tolerantie in zijn koninkrijk heeft doorgevoerd. Daardoor kwam er een einde kwam aan de jarenlange godsdiensttwisten. Hij heeft zich ook om de armste lagen van de bevolking bekommerd. De Fransen kijken met de kroning van de nieuwe jonge vorst uit naar een hernieuwd elan voor hun land, en bejubelen Lodewijk XVI als '*Louis le Désiré*' en '*Louis Le Bienfaisant*'. In 1780 is hun geestdrift echter als sneeuw voor de zon gesmolten; de politieke wittebroodsweken van de koning zijn voorbij.

Lodewijk XVI is een vadsige koning geworden, die zelfs niet meer de moeite neemt om in gezelschap te dineren: hij eet staande aan een *buffet debout*, wat niet meer dan een houten plank is die zijn lakeien over de biljarttafel leggen. De vorst leeft graag afgezonderd. Hij brengt uren door bij François Gamain, *le maître serrurier des cabinets particuliers du roi*, zijn persoonlijke

slotenmaker, en hij trekt er twee tot drie keer per week op uit om te gaan jagen. Aan de muren van zijn appartementen hangen tabellen met allerlei ingewikkelde berekeningen over zijn jachtpartijen, en in zijn dagboek houdt de vorst nauwgezet zijn persoonlijke score bij. Zo weten we dat Lodewijk XVI tussen mei 1774 en juli 1789 in totaal 1562 dagen van zijn bestuur aan de jacht heeft gespendeerd en dat hij in totaal 189.851 dieren, waarvan 1274 herten, gedood heeft. Dat is geen slechte score voor een bijziende koning! Lodewijk XVI is een verlegen man met een slecht gebit en een schelle stem. Hij is een boekhouder die zich in allerlei futiliteiten verliest en telkens afwacht wat zijn raadgevers hem zullen influisteren voor hij een besluit kan nemen. De koning aarzelt voortdurend om beslissingen te nemen, omdat hij niemand op de tenen wil trappen, maar hij struikelt daardoor over zijn eigen politieke kortzichtigheid. Madame Elisabeth beschrijft in juni 1789, daags voor de Franse Revolutie, haar broer als volgt: 'Hij is altijd bang een fout te maken. Als de eerste impuls eenmaal voorbij is, wordt hij alleen nog gekweld door de angst iets onrechtvaardigs te hebben gedaan.'

En toch gaat het beeld dat we vandaag van Lodewijk XVI hebben volledig voorbij aan de historische context waarin de koning heeft geleefd. Het imago van de onhandige, domme vorst is een geconstrueerd beeld. Lodewijk XVI neemt zich bij zijn aantreding voor om een goede koning te zijn voor zijn onderdanen en compenseert zijn gebrek aan politieke ervaring door het advies te volgen van zijn politieke mentor en ervaren politieke rot, de schaduwpremier graaf de Maurepas. De vorst breekt met de lange koninklijke traditie om favorieten aan te stellen die hun eigen beschermelingen aan de koning willen opdringen. Lodewijk XVI vermijdt hierdoor om hoge functies te moeten toedelen aan personen die onbekwaam zijn. Het bekendste voorbeeld van zo'n politieke miskleun was

maarschalk Charles de Rohan-Soubise, die door Madame de Pompadour aan Lodewijk XV werd opgedrongen om tijdens de Zevenjarige Oorlog het commando over de Franse troepen te voeren. Soubise bezat geen enkele militaire ervaring. Daardoor leden de Fransen in 1757 nabij Rossbach een verpletterende nederlaag tegen het Pruisische leger.

Er valt veel ter verdediging van de Franse koning te zeggen. Lodewijk XVI wordt nog steeds weggezet als een dikke, bijziende boerenkinkel die volgens zijn tegenstanders alleen maar tegen zijn lakeien en zijn knechten sprak, maar daartegenover staat dat corpulentie in de achttiende eeuw synoniem stond voor schoonheid, vitaliteit en gezondheid. Magere mensen, zo geloofde men in die tijd, waren de levende illustratie van een hongerlijder. De koning is bijziend, waardoor Charles-Joseph de Ligne tijdens een jachtpartij van de vorst een ongewild doelwit wordt, wanneer hij de kogels uit het geweer van de koning rond de oren hoort fluiten. Een koning mag echter geen bril dragen, want dat wordt als ‘beneden zijn waardigheid’ beschouwd. Datzelfde geldt trouwens ook voor de koningin die eveneens bijziend is, maar Marie-Antoinette heeft een kleine lens in haar waaiers laten maken, waardoor ze zonder veel problemen naar een opera- of een toneelvoorstelling kan kijken.

Lodewijk XVI is helemaal niet de boerenkinkel waarvoor hij versleten wordt. De koning is begeistert door geografie, wetenschap en de technologische spitsvondigheid van de slotenmakerij. Hij bezit een enorme bibliotheek en een laboratorium waar hij chemische experimenten kan uitvoeren. Dat de vorst met ‘het gewone volk’ praat, is niet uitzonderlijk in de samenleving van de achttiende eeuw. De rijke bovenlaag kent een sociale omgangsvorm, patronage genaamd, waarbij ze op geregelde tijdstippen contact houdt met de lagere klassen, en aan wie ze gunsten verleent in ruil voor hun trouwe dienst. Het is een verticaal netwerk waarin de relatie tussen

de lage en hoge stand op een beleefde maar besliste manier beklemtoond wordt.

Zo drinken Amerikaanse landeigenaars regelmatig een glas met hun bedienden, op voorwaarde dat ze als *mister of your honor* worden aangesproken. De schoenmaker George Hewes wordt door zijn baas op nieuwjaarsdag naar de rijke handelaar en tevens voorzitter van het Continentale Congres John Hancock gestuurd om hem een gelukkig nieuwjaar te wensen. Hewes krijgt op zijn beurt een stoel en een glas wijn aangeboden, wat de man heel nerveus maakt aangezien hij zich geen houding weet te geven. De Amerikaanse plantage-eigenaar William Byrd schuift aan bij zijn slaven aan tafel om samen met hen een bord maiskolven te eten. In Europa is de patronage eveneens alomtegenwoordig. De Britse koning George III maakt dikwijls incognito een ommetje door Windsor Great Park om met zijn onderdanen te kunnen praten. Jozef II, de keizer van het Heilige Roomse Rijk, is een verwoede reiziger die onder de schuilnaam graaf von Falkenstein Europa doorkruist, naar de naam van een graafschap dat hij van zijn vader had geërfd, hoewel iedereen in werkelijkheid weet dat het om de keizer gaat. Jozef II weigert om begeleid te worden door een militaire escorte en heeft geen behoefte aan officiële plichtplegingen die volgens hem toch maar tijdverlies opleveren. De keizer vermijdt alle onnodige luxe en slaapt tijdens zijn reizen op een veldbed in een eenvoudige hotelkamer. Wanneer Jozef II in de zomer van 1781 een reis door de Nederlandse Republiek maakt om inspiratie voor zijn moderniseringsprojecten op te doen, wil hij met eigen ogen zien of de Nederlanders echt zo'n 'nette en zindelijke mensen zijn', zoals in die tijd beweerd wordt. Wanneer echter Jozef II en zijn metgezel generaal Von Reischasch in een dorpje aan de deur kloppen van een aantal woningen, wil niemand hen binnenlaten. Bij het vijfde huis wil de bewoner eerst de toestemming aan zijn vrouw vragen

voor hij de hoge gasten binnenlaat, waarop de man na enkele minuten terugkeert en meldt 'dat de meesteres van het huis niemand wilde ontvangen' en de deur voor de neus van de twee hoge bezoekers toelaat. De generaal reageert verbouwereerd: 'Dit was zonder twijfel de eerste keer van zijn leven dat men iets aan de keizer weigerde.'

Het is dus niet verwonderlijk dat, wanneer Lodewijk XVI in de zomer van 1786 naar de havenstad Cherbourg reist om er de verdedigingswerken te gaan inspecteren, hij eveneens contact maakt met zijn onderdanen. De uitbater van een herberg nabij Bayeux valt bijna van zijn kruk wanneer Lodewijk XVI plotsklaps binnentreedt, aan tafel gaat zitten en om een bord met eieren en brood vraagt. Het hele dorp zakt vervolgens naar de herberg af en kijkt toe hoe Lodewijk XVI de eieren verorbert terwijl hij de vragen beantwoordt die de aanwezigen hem stellen. Bij zijn aankomst in Cherbourg dineert de vorst op het schip *Le Patriote*, tussen de matrozen die bij hem aan tafel zitten. Lodewijk XVI proeft van een eenvoudige gezouten pastei, de dagelijkse maaltijd voor een matroos, en schreeuwt dat hij die verkliest 'boven alle pasteien van Versailles'!

Lodewijk XVI verschilt niet van zijn koninklijke tijdgenoten. George III is een even fervente jager als Lodewijk XVI. De Britse vorst legt op zijn vijfenzestigste nog altijd ettelijke kilometers te paard af om in de gietende regen op herten en hazen te gaan jagen. George III is evenmin een gezelschapsmens. Volgens zijn premier nodigt de vorst nooit gasten bij hem aan tafel uit, omdat George III altijd 'razendsnel dineerde, zeer matig was en amper iets at'. De Britse koning is, evenals Lodewijk XVI, begeistert door techniek, verzamelt uurwerken, en noteert voor elke brief die hij verstuurt het exacte uur en de minuut van het schrijven van de brief. Samen met zijn *mathematical instrument maker*, George Adams, prutst hij uren aan barometers, chronometers, hygrometers, microscopen en

DE WERELD DRAAIT DOOR

‘We the People’ — Mister President —
De revolutionaire sloophamer — Het schijnproces —
Van revolutie naar terreur

De strijd van de Amerikaanse patriotten voor hun onafhankelijkheid heeft zonder enige twijfel in de tweede helft van de achttiende eeuw de revolutionaire lont aan het internationale kruitvat gestoken. Niet alleen de Amerikaanse Revolutie maar ook de Franse Revolutie hebben de wereld én onze manier van leven voorgoed veranderd. De beide revoluties hebben een enorme politieke en sociale schok veroorzaakt. Zo tekent Charles-Joseph de Ligne in de zomer van 1789 de reacties op van de Russische tsarin Catharina II en de Habsburgse keizer Jozef II. Hun opmerkingen illustreren de ontredde die zich van de tot dan toe onaantastbare vorsten heeft meester gemaakt: ‘In plaats van in te stemmen met de afscheuring van dertien koloniën, zoals mijn goede vriend George III deed,’ zei Catharina II kalm, ‘zou ik me nog liever een kogel door mijn hoofd jagen.’ Jozef II zei: ‘En in plaats van af te treden, zoals mijn goede vriend en zwager [Lodewijk XVI] deed, die het volk bijeenriep om over misstanden te onderhandelen, weet ik niet wat ik zou hebben gedaan.’ De Engelse schrijver Charles Dickens vat in de openingszin van zijn roman *A Tale of Two Cities* de impact die de revoluties op de tweede helft van de achttiende eeuw hebben gehad op een magistrale manier samen: *‘It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the season of Light,*

it was the season of Darkness, it was the spring of hope, it was the winter of despair, we had everything before us, we had nothing before us, we were all going direct to Heaven, we were all going direct the other way.'

De Amerikaanse Revolutie heeft met de Onafhankelijkheidsverklaring van 4 juli 1776 voor een drastische politieke breuklijn gezorgd, en ze heeft tegelijk een nieuw venster op de wereld geboden. Het menselijke bestaan dat een eeuw voordien door de Britse filosoof Thomas Hobbes nog als 'eenzaam, arm, gevaarlijk, bruut en kort' werd beschreven, heeft in 1776 een nieuwe stimulans gekregen. De Onafhankelijkheidsverklaring heeft de Amerikanen de mogelijkheid geboden om tot een nieuwe samenleving te komen waarin de sociale eerlijkheid het sleutelwoord vormt. Volgens de filosoof Thomas Paine heeft de ondertekening van het vredesverdrag tussen Amerika en het Britse koninkrijk in 1783 voor een nieuwe pagina in de wereldgeschiedenis gezorgd: *'The times that tried men's souls are over and the greatest and completest revolution the world ever knew, is gloriously and happily accomplished.'* De 'grootste revolutie uit de mensheid' heeft de fundamenten van de Amerikaanse samenleving voorgoed hertekend. Althans, voor de blanke Amerikaanse mannen die over een eigendom beschikken, want aan de verzuchtingen van de Amerindianen, de slaven en de Amerikaanse vrouwen geven de *founding fathers* van de Amerikaanse Revolutie geen gehoor.

In 1775 ondertekenen de dertien Amerikaanse kolonies, bij de aanvang van de oorlog tegen Groot-Brittannië, samen een verdrag waarbij ze een confederatie vormen en de rangen sluiten om samen de oorlog te kunnen winnen. Na de overgave van de Britse koning en de ondertekening van het vredesverdrag in 1783 geven de dertien vroegere kolonies aan dat ze hun bestuurlijke autonomie, hun *'self-government'*, die ze voor een groot deel al voor de oorlog met Groot-Brittannië hadden opgebouwd,

willen behouden. De nieuwgevormde staten voelen met andere woorden een weerzin om zich onder het centrale gezag van het Nationale Congres te plaatsen. Voor het overgrote deel van de Amerikanen vormt de staat waarin ze werden geboren en waarin ze opgroeiden hun ‘country’. De afgevaardigden in het Nationale Congres, dat de oorlog tegen de Britten heeft geleid, beseffen dat hun macht en invloed aan het afkalven is. In mei 1787 komen vijftig afgevaardigden van het Nationaal Congres, onder de leiding van George Washington, in Philadelphia samen om een politieke oplossing te forceren waarin een middenweg gezocht wordt voor de autonomie van de staten en een overkoepelend centraal gezag. De bijeenkomsten leveren urenlange redevoeringen en discussies op, maar op 17 september 1787 is het zover, wanneer een meerderheid van de afgevaardigden de nieuwe Amerikaanse grondwet goedkeurt. De afgevaardigden van de staat Delaware ondertekenen als eerste de grondwet, en dat is de reden waarom je vandaag in Delaware op alle nummerplaten van de voertuigen nog altijd ‘*The First State*’ kan lezen.

De Amerikaanse grondwet wordt door een verklaring ingeleid: ‘*We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.*’ Amerika gaat met andere woorden over van een confederatie naar een federatie, waarbij elk van de dertien staten zijn eigen identiteit en autonomie kan bewaren en waarbij het Congres aan de staten garandeert dat hun bestuurlijke macht nooit door een centraal gezag zal worden opgeslorpt. ‘*E pluribus unum*’, uit velen één, wordt de leidraad voor de Verenigde Staten van Amerika: verenigd maar toch autonoom. De Amerikanen omarmen in hun grondwet de *trias politica*, de scheiding der

BIBLIOGRAFIE

Boeken

- Alsop, Susan Mary. *Yankees at the court. The first Americans in Paris*, Doubleday & Company Inc., 1982.
- Andress, David. *1789: The threshold of the modern age*, Farrar, Straus and Giroux, 2008.
- Arblaster, Paul. *A history of the Low Countries*, Red Globe Press, 2019.
- Arendt, Hannah. *De la révolution*, Éditions Gallimard, 1985.
- Aronson, Marc & Campbell Bartoletti, Susan (ed.). *1789*, Candlewick Press, 2020.
- Atkinson, Rick. *The British are coming. The war for America. 1775–1777*, William Collins, 2020.
- Aulard, Alphonse. *Mémoires secrets de Fournier l'Américain*, Société de l'Histoire de la Révolution française, 1890.
- Auricchio, Laura. *The marquis Lafayette reconsidered*, Vintage Books, 2014.
- Autié, Léonard. *Recollections of Léonard, hairdresser to queen Marie-Antoinette*, Greenings and Co. Ltd., 1912.
- Bachaumont. *Mémoires secrets. 1762–1787*, Éditions Tallandier, 2011.
- Badinter, Elisabeth. *Emilie, Emilie ou l'ambition féminine au XVIIIe siècle*, Flammarion, 1983.
- Badinter, Elisabeth. *Le pouvoir au féminin. Marie-Thérèse d'Autriche. 1717–1780. L'impératrice-reine*, Éditions Flammarion, 2016.
- Badinter, Elisabeth. *Les conflits d'une mère. Marie-Thérèse d'Autriche et ses enfants*, Flammarion, 2020.
- Badinter, Elisabeth. *Les 'Remonstrances' de Malesherbes. 1771–1775*, Éditions Tallandier, 2017.
- Beales, Derek. *Joseph II. Against the world, 1780–1790*, Cambridge University Press, 2013.
- Beckman, Jonathan. *How to ruin a queen. Marie Antoinette, the stolen diamonds and the scandal that shook the French throne*, John Murray, 2014.
- Berly, Cécile. *La légèreté et le grave. Une histoire du XVIIIe en tableaux, Passés composés/Humensis*, 2021.
- Bertaud, Jean-Paul. *Des soldats de la Révolution. 1789–1799*, Hachette, 1985.
- Bertièrre, Simone. *Les reines de France au temps des Bourbons. Marie-Antoinette l'insoumise*, Éditions de Fallois, 2002.
- Betham-Edwards, Matilda (ed.). *Arthur Young's travels in France during the years 1787, 1788, 1789*, George Bell and Sons, 1909.
- Black, Jeremy. *Eighteenth century Europe. 1700–1789*, MacMillan Education Ltd., 1990.
- Blom, Hans & Lamberts, Emiel (red.). *Geschiedenis van de Nederlanden*, Uitgeverij Prometheus, 2020.
- Blom, Philipp. *Het verdorven genootschap. De vergeten radicalen van de Verlichting*, De Bezige Bij, 2010.
- Bluche, François. *La vie quotidienne au temps de Louis XVI*, Hachette, 1980.
- Boulant, Antoine. *La journée révolutionnaire. Le peuple à l'assaut du pouvoir. 1789–1795*, Passés/Composés, 2021.
- Bourson, Pierre-Alexandre. *L'affaire Louis XVI*, Éditions de Vecchi, 2000.
- Brayard, Florent & De Maurepas, Arnaud. *Les Français vus par eux-mêmes. Le XVIIIe siècle. Anthologie*

- des mémorialistes du XVIIIe siècle*, Éditions Robert Laffont, 1996.
- Breen, Timothy. *The marketplace of revolution. How consumer politics shaped American Independence*, Oxford University Press, 2004.
- Breen, Timothy. *The will of the people. The revolutionary birth of America*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2019.
- Bryson, Bill. *Een huis vol. Een kleine geschiedenis van het dagelijks leven*, Uitgeverij Atlas Contact, 2011.
- Budding, Janneke. *De Grand Tour in de 18e eeuw. Op reis door Frankrijk en Italië*, Janneke Budding, 2018.
- Burke, Edmund. *Bespiegelingen over de revolutie in Frankrijk*, Uitgeverij Wereldbibliotheek, 2019.
- Campan, Madame. *Mémoires de Madame Campan. Première femme de chambre de Marie-Antoinette*, Mercure de France, 1988.
- Carp, Benjamin. *Defiance of the patriots. The Boston Tea Party and the making of America*, Yale University Press, 2010.
- Casanova, Giacomo. *Histoire de ma vie*, Éditions Gallimard, 2015.
- Chamfort, Sébastien-Roch Nicolas. *Maximes et pensées, caractères et anecdotes*, Éditions Gallimard, 2021.
- Chartier, Roger. *Les origines culturelles de la Révolution française*, Éditions du Seuil, 2000.
- Chaussinand-Nogaret, Guy. *Choiseul (1719–1785). Naissance de la gauche*, Perrin, 1985.
- Chernow, Ron. *Washington. A life*, Penguin Books, 2011.
- Chéry, Aurore. *L'intrigant. Nouvelles révélations sur Louis XVI*, Flammarion, 2020.
- Clark, Stuart. *Thinking with demons. The idea of witchcraft in early modern Europe*, Oxford University Press, 1999.
- Cobban, Alfred. *The social interpretation of the French Revolution*, Cambridge University Press, 1999.
- Cooper, James Fenimore. *Le dernier des Mohicans*, Éditions Gallmeister, 2017.
- Corbin, Alain. *Histoire des émotions. Tôme 2. Des Lumières à la fin du XIXe siècle*, Éditions du Seuil, 2016.
- Corbin, Alain. *L'harmonie des plaisirs. Les manières de jouir du siècle des Lumières à l'avènement de la sexologie*, Perrin, 2008.
- Cottret, Bernard. *La Révolution américaine. La quête du bonheur, 1763–1787*, Éditions Perrin, 2004.
- D'Arneth, Alfred & Geffroy M. (ed.). *Marie-Antoinette. Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le Comte de Mercy-Argenteau avec les lettres de Marie-Thérèse et de Marie-Antoinette, tomes 1-3*, Librairie de Firmin Didot Frères, Fils et Cie, 1874.
- Daigler, Kenneth. *Spies, patriots and traitors. American Intelligence in the Revolutionary War*, Georgetown University Press, 2015.
- Damrosch, Leo. *Jean-Jacques Rousseau. Een rusteloos genie*, Uitgeverij Ten Haave/Veen Magazines, 2011.
- Darnton, Robert. *George Washington's false teeth. An unconventional guide to the eighteenth century*, W.W. Norton & Company, Inc., 2003.
- Darnton, Robert. *L'aventure de l'Encyclopédie. 1775–1800*, Éditions du Seuil, 1992.
- Darnton, Robert. *Mesmerisme en het einde van de Verlichting in Frankrijk*, Uitgeverij Bert Bakker, 1988.
- Darnton, Robert. *The devil in the holy water or the art of slander from Louis XIV to Napoleon*, University of Pennsylvania Press, 2010.
- Darnton, Robert. *The forbidden best-sellers of pre-revolutionary France*, Norton & Company, 1996.
- Darnton, Robert. *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*, Basic Books Inc., 1994.

BIBLIOGRAFIE

- Davray, Felicien. *Les maisons closes*, Éditions Pygmalion, 1980.
- Dekker, Rudolf & Van de Pol, Lotte. *Vrouwen in mannenkleren. De geschiedenis van de vrouwelijke travestie*, Uitgeverij Maarten Muntinga bv., 1992.
- De Besenval, Baron. *Collection des mémoires relatifs à la Révolution française. Mémoires du Baron de Besenval*, F. Buisson, 1805.
- De Bourbon-Parme, Isabelle. *“Je meurs d’amour pour toi.” Lettres à l’archiduchesse Marie-Christine. 1760–1763. Présentées par Elisabeth Badinter*, Éditions Tallandier, 2008.
- De Castries, René. *Louis XVIII. Portrait d’un roi*, Hachette, 1969.
- De Decker, Michel. *La princesse de Lamballe. Mourir pour la reine*, Éditions Pygmalion/Gérard Watelet, 1999.
- De Decker, Michel. *Le Chevalier d’Éon*, Éditions France-Empire, 1998.
- De Dijn, Annelien. *Vrijheid. Een woelige geschiedenis*, Alfabet Uitgevers, 2021.
- De Feydeau, Elisabeth. *Jean-Louis Fargeon, parfumeur de Marie-Antoinette*, Éditions Perrin, 2004.
- De Laclos, Choderlos. *Les liaisons dangereuses*, Librairie Générale Française, 2017.
- De Latouche, Jean-Charles Gervaise. *Histoire de dom B... Portier des Chartreux*, L’or du temps, 1969.
- De Lauberdrière, Louis. *Journal de la campagne d’Amérique. 1780–1783*, Saint-Léger Editions, 2020.
- De La Bretonne, Rétif. *Les nuits de Paris*, Éditions Gallimard, 1987.
- De La Salle, Jean-Baptiste. *Les règles de la bienséance, et de la civilité chrétienne*, Gabrielle Valleyre, 1777.
- De Ligne, Charles-Joseph. *Brievens aan de markiezijn de Coigny*, Uitgeverij Vleugels, 2021.
- De Ligne, Charles-Joseph. *Memoires*, Davidsfonds/Standaard Uitgeverij nv, 2021.
- De Ligne, Charles-Joseph. *Oeuvres, tomes I-III*, Éditions Complexe, 2006.
- De Mairobert, Pidansat. *Confession d’une jeune fille*, Éditions Gallimard, 2005.
- De Meilhan, Sénac. *L’émigré*, Éditions Gallimard, 2004.
- De Méricourt, Théroigne. *Catéchisme libertin*, Project Gutenberg, 2008.
- De Monbron, Fougeret. *Margot la ravaudeuse*, Éditions Gallimard, 2000.
- De Montesquieu, Baron. *Perzische brieven*, Uitgeverij Wereldbibliotheek, 2002.
- De Montesquieu, Baron. *The Spirit of Laws*, Hafner Publishing Company, 1949.
- De Peuter, Roger. *Brussel in de achttiende eeuw. Sociaal-economische structuren en ontwikkelingen in een regionale hoofdstad*, VUB Press, 1999.
- De Richelieu, Maréchal. *Au risque de la volupté*, Mercure de France, 2004.
- De Sade, Donatien. *Brieven uit de gevangenis*, Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam, 1996.
- De Sade, Donatien. *La philosophie dans le boudoir*, Éditions La Musardine, 2018.
- De Sade, Donatien. *Les 120 jours de Sodome*, Éditions 10/18, 2014.
- De Saint-Pierre, Bernardin. *Paul et Virginie*, Éditions J’ai Lu, 2015.
- De Saint-Priest, Comte. *Mémoires. Règnes de Louis XV et de Louis XVI*, Calmann-Lévy, 1929.
- De Saint-Priest, Comte. *Mémoires. La Révolution et l’Émigration*, Calmann-Lévy, 1929.
- De Saint Victor, Jacques. *Madame du Barry. Un nom de scandale*, Perrin, 2002.
- De Tilly, Alexandre. *Mémoires du comte Alexandre de Tilly pour servir à l’histoire des moeurs de la fin du XVIIIe siècle*, Mercure de France, 1986.
- De Tocqueville, Alexis. *Het Ancien Régime en de Revolutie*, Boom Uitgevers Amsterdam, 2019.
- De Trentinian, Jacques. *La France au secours de l’Amérique. Autopsie*